Sociálna štruktúra slobodomurárskeho hnutia v Habsburskej monarchii v 18. storočí (na príklade lóží v Bratislave a Banskej Bystrici)

MARTIN JAVOR

Inštitút histórie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov

Slobodomurárske hnutie v 18. storočí je zaujímavým fenoménom. Pri nedostatku primárnych archívnych dokumentov sú záznamy členov lóží z 80-tych rokov 18. storočia často jediným relevantným dôkazom o existencii lóže.[1] Na území dnešného Slovenska sa takéto zoznamy členov zachovali len z lóží v Bratislave a Banskej Bystrici. O členstve v ostatných lóžach (Banská Bystrica, Košice, Prešov) sa zachovali len nepriame informácie podané Ľudovítom Abafim koncom 19. storočia.[2] Pri skúmaní sociálnej štruktúry hnutia som preto vybral tieto lóže – Zur Sicherheit v Bratislave a Zu Den tugendhaften Menschenfreunde v Banskej Štiavnici – ako de facto jediné relevantné. Zoznamy členov týchto dvoch lóží pochádzajú približne z rovnakého obdobia – 1784 a 1785. Obsahujú meno člena, jeho povolanie a stupeň, ktorý v lóži dosiahol.

Bratislava zažila v polovici 18. storočia nesmierne rýchly vzostup. Jej výhodná poloha, obchod, hospodárska štruktúra a príliv obyvateľstva zo všetkých častí monarchie napomohli, aby sa stala druhou Viedňou. Ako sídlo ústredných úradov (Kráľovská uhorská miestodržiteľská rada a Kráľovská uhorská komora) bola súčasne strediskom spoločenského života. V 40-tych rokoch možno zaznamenať značný príliv vzdelaných umelcov, remeselníkov, dôstojníkov. V značnej miere sa objavujú predstavitelia vzdelanej nešľachtickej inteligencie, ktorí hrali významnú úlohu v živote mesta spolu so šľachtou a bohatými mešťanmi.

K rozvoju kultúrneho a vedeckého života Bratislavy výrazne prispeli tlačiarne v meste. Ich majiteľmi boli erudovaní a nadšení propagátori osvietenstva ako Landerer, Patzka, Weber, ktorí boli nielen poprednými majstrami tlačiarenského remesla, ale i vynikajúcimi znalcami dobovej osvietenskej literatúry, v neposlednom rade tiež váženými občanmi mesta. Preukázateľne boli členmi slobodomurárskych lóží alebo jakobínskych klubov, za čo boli aj prenasledovaní. S. P. Weber ako slobodomurár, však tlačil aj literárne práce zamerané proti jakobínom.

V 60-tych rokoch 18. storočia, najmä počas pobytu princa Albrechta v Bratislave sú všetci občania mesta konfrontovaní so slobodomurárstvom a to pri všetkých spoločenských príležitostiach, ale aj prostredníctvom mnohých charitatívnych počinov. V okolí mesta žili na svojich sídlach predstavitelia novej šľachty, ktorí svoje tituly dostávali za svoje služby v 40. a 50. rokoch od Márie Terézie. Predstavovali slušnú vzdelaneckú a kultúrnu úroveň a boli lojálni voči panovníckemu dvoru. Tvorivá časť inteligencie ako lekári, učitelia, právnici, ktorí sa nielen pohybovali v kruhoch vzdelancov, ale sa i sami zaoberali vedou a šírením jej výsledkov, boli tiež v okruhu šíriteľov slobodomurárskych myšlienok.

Dôležitú úlohu v šírení slobodomurárstva zohrali dôstojníci žijúci v meste a na dvore osvietenského miestodržiteľa. Títo, poznajúc slobodomurárstvo nielen z doby aktívnej služby v službách panovníckych dvorov po celej Európe, ale aj z Viedne, sami sa

[1] povinné hlásenie členstva zaviedol Jozef II. svojim slobodomurárskym patentom z r. 1785. Týmto patentom nariadil, aby každá lóža v monarchii odovzdala guberniu zoznam svojich členov každoročne.
[2] ABAFI, L.: Geschichte der freimaurer in Osterreich – Ungarn I – IV. Budapest 1890 – 1899.

stali iniciátormi alebo pokračovateľmi slobodomurárskych prác. Lóže sa stretávali v šľachtických palácoch mimo mesta alebo v pivniciach mešťanov. Nedosahovali síce taký počet členov ako viedenské lóže, ale vzhľadom na to, že neboli tak priamo pod dohľadom panovníckeho dvora, boli aktívnejšie.

V lóžach, kde vládol demokratický duch, sa pestovali nové myšlienkové prúdy vychádzajúce zo slobodomurárskych predstáv o slobodnejšom politickom a kultúrnom živote, ich členovia zdôrazňovali potrebu sociálnych a ekonomických reforiem. Na stretnutiach lóží sa aj predstavitelia rôznych sociálnych vrstiev a tried označujú za spoločenský rovnocenných bratov, čo imponovalo práve novovznikajúcej vrstve mešťanov a tvorivej inteligencii.

Stávalo sa dokonca, že domáci učiteľ bol v lóži majstrom a nadriadeným vlastnému zamestnávateľovi. Na zasadaní lóží sa často nadväzovali až do smrti trvajúce priateľstvá, a to napriek tomu, že členmi lóží boli zástupcovia rôznych stavov – od reformne naladených aristokratov až po panských sluhov.

Lóže neboli veľké, ale celou svojou činnosťou politicky a kultúrne významné. Reformný program Viedne a reformné požiadavky Uhorska sa realizovali takmer výlučne v rámci lóží, kde bola prevažná väčšina zástancov jozefinizmu. Podľa Ľudovíta Kossára mohlo byť v 80-tych rokoch 18. storočia v Bratislave asi 120 slobodomurárov.[3]

Bratislavskí slobodomurári vykonávali charitatívnu a filantropickú činnosť, založili pravdepodobne sirotinec, pomáhali chudobným, prispeli ku kultúrnemu rozvoju mesta. Členom lóže bol napríklad staviteľ Karol G. Zillagh, riaditeľ bratislavského divadla v rokoch 1779-1784 Emanuel Schikaneder, kníhtlačiar Peter S. Weber, gróf Karol Pálffy, hudobníci J. Haydn, J.N. Hummel.[4] V Medzinárodnom slobodomurárskom lexikóne sa uvádza, že už v r. 1763 tu boli položené „slobodomurárske základy“, ale osudy prvých lóží sú málo známe.[5]

Sledovaná slobodomurárska „Zur Sicherheit“[6] bola v Bratislave druhou lóžou. Bola založená v roku 1777 na podnet Jozefa Zistlera, dirigenta orchestra bratislavského biskupstva. Väčšinu jej členstva tvorili predstavitelia nižšieho stavu: osobní tajomníci, úradníci, mešťania, Zistler poznajúc pravidlá založenia slobodomurárskej lóže, najprv hľadal šľachtica vo významnejšej funkcii, ktorý mal mať lóžu pod patronátom. Našiel ho v osobe baróna Jána Schilsona, ktorý bol v tom čase komorným radcom a mal dobré kontakty s viedenskými lóžami.[7] Tento sa obrátil na lóžu „Zum heiligen Josef“, aby vystavila dočasnú zakladaciu listinu pre zakladajúcu sa bratislavskú lóžu, ktorá bola kooptovaná 20. 6. 1778 ako dcérska lóža. Na začiatku mala viac členov nešľachtického pôvodu, v roku 1781 mala 44 bratov a 3 služobníkov. Z toho 16 štátnych úradníkov, 16 v službách šľachty (11 komorníkov, lokajov, kuchára). Ostatní boli grófi, lekári, dôstojníci, právnici, herci, obchodníci. Veľmajstrom sa stal barón Schilson, jeho námestníkom Zistler.[8]

---

[3] podľa našich výskumov patrilo ku lóži „Zur Sicherheit“ roku 1782 48 členov, roku 1783 40 členov, roku 1784 34 členov. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, Vertrauliche akten 72, Konvolut „Ungarn“, fol. 1 – 64.

[4] Kossár, Ľ.: Bratislava a slobodomurárstvo v 18. storočí. In: Fragment K, 1991, č. 2, s. 100 – 105.

[5] Lennhoff – Posner: Internationales freimaurer lexikon. Graz 1932, s. 1239

[6] Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, Vertrauliche akten 72, Konvolut „Ungarn“ fol. 1 – 64.

[7] barón Ján Schilson (nar. 1743) bol referentom Komory Deconomica v r. 1773. Viac sa však zaujímal o hudbu a divadlo, sám písal hudobné veselohry v duchu racionalizmu, ktoré si získali obdiv a boli obľúbené i v bratislavskej spoločnosti. Diela „Die Tugend im Bauerhaus“ z roku 1775 a „Die Wilden“ z roku 1777 boli vydané i tlačou v Bratislave. Svoje vysoké úradnícke pozície získal pomocou slobodomurárskych známostí.

[8] Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, Vertrauliche akten 72, Konvolut „Ungarn“, fol. 1, 20, 21, 24 – 25, 28,

Po roku 1784 patrila lóža „Zur Sicherheit“ medzi 12 najvýznamnejších uhorských lóží.[9] Po slobodomurárskom patente Jozefa II., ktorý povolil slobodomurárske lóže len v hlavných krajinských mestách monarchie lóža v roku 1785 skončila svoju činnosť. Jej členovia sa roztrúsili medzi hlavné budínske lóže.

Samotný zoznam členov z roku 1784 je dôkazom sociálnej rozmanitosti hnutia v tomto „zlatom“ období slobodomurárstva v monarchii. Podľa zoznamu v lóži bolo 34 členov, z ktorých 5 členov nemá uvedené povolanie. V lóži bolo 17 úradníkov (komorský účtovník, kancelár, sekretár, dvorný radca, advokát, sudca, revízor, riaditeľ školy, riaditeľ protokolu, 5 členov malo vojenské povolanie (dôstojník, zbrojmajster). K lóži ešte patril staviteľ, umelec, kníhtlačiar a kníhkupec, služobný, kaderník, školník, majordóm a obchodník.

Dôležité postavenie a určite zaujímavé členstvo mala lóža v Banskej štiavnici. Toto mesto bolo vynikajúcou lokalitou pre vznik lóže. Slobodné kráľovské banícke mesto bolo známe svojimi výnosnými zlatými a strieborными baňami, svojim rudným bohatstvom a minerálmi. Už v r. 1760 tu Mária Terézia zriadila Banícku akadémiu, na dlhý čas jedinú v monarchii, kde sa sústreďovala technická inteligencia z celého Uhorska. Pri zakladaní lóže v Banskej Štiavnici zohrala práve prítomnosť Banskej akadémie významnú úlohu. V tomto meste sa uplatnila predovšetkým rozenkruciánska „odnož“ slobodomurárskeho hnutia, ktorú tu presadzoval majster prešovskej lóže Martin Heinzely. [10] Rozenkruciánske laboratóriá sa nachádzali na rôznych miestach monarchie a k svojim „prácam“ potrebovali chemicky zdatných členov. Na území Slovenska bolo rozenkruciánske laboratórium v Giraltovciach a práve v Banskej Štiavnici.[11]

Dejiny slobodomurárstva v Banskej Štiavnici sa začínajú rokom 1774 kedy vznikla lóža „Zu Den tugendhaften Menschenfreunde“ (K Cnostnému ľudomilovi) pod ochranou prešovskej lóže.

Zoznam členov lóže je dôkazom, že slobodomurárstvo si v jednotlivých mestách hľadalo „najprogresívnejšie“ vrstvy mesta. Kým v Bratislave vidíme sústredenie na vojenský a „podnikateľský“ živel, v Banskej Štiavnici bolo členstvo orientované skôr ideologicky. Majstrom lóže bol evanjelický farár, od roku 1779 superintendent Ján Čerňanský (Csernánszky). Evanjelikom bol aj Samuel Klieber, narodený v roku 1739, správca chóru a spolupracovník evanjelickej školy, od roku 1784 nemecký kantor.[12] Zoznam členov tejto lóže mi často dáva vynikajúci podklad pre dôkaz o absolútnej náboženskej tolerancii hnutia. Táto skutočnosť sa samozrejme odráža v základných dokumentoch a konštitúciách hnutia.

Na základe dvoch zoznamov členov je ťažké určiť všetky atribúty sociálneho zloženia hnutia. Je však možné poukázať na neskutočnú otvorenosť a šírku záberu hnutia. Zaujímavá je pozícia aristokracie 18. storočia. Pre mnohých príslušníkov aristokracie bolo členstvo v lóži objektívnou nutnosťou, ktorá viedla k slobodomurárskemu spojeniu medzi šľachtou a neprivilegovanými stavmi. Aristokracia však z osvietenstva prijímala väčšinou len to, čo jej v konečnom dôsledku nemohlo uškodiť. Mnohí príslušníci liberálne orientovanej šľachty mohli byť skutočne zaujatí protiabsolutistickým a protiklerikálnym slobodomurárstvom, ktoré nemalo protimonarchistické zameranie a usilovalo len o dielčie

[9] Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, Vertrauliche akten 72, Konvolut „Ungarn“ , Verzeichnis der mitglieber der gefesmäsig verbeffert und vollfommenen St. Johannis loge gennant Zur Sicherheit im Orient zu Presburg, für das Jahr 5785. fol. 21

[10] ABAFI, L.: Szabadkömüvesség története Magyarországon. Budapest 1993, s. 40.

[11] ABAFI, L.: Geschichte...I, s. 279.

[12] Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, Vertrauliche akten 72, Konvolut „Ungarn“, fol. 10 – 13.

vylepšovanie systému. Vábivá bola každopádne aj medzinárodná dimenzia slobodomurárstva, ktorá členom systému zaisťovala pri cestách do zahraničia prijatie v lóžach rovnakého typu a ich podporu. Pre celý rad aristokratov bola lákavá aj istá dávka ilegálnosti, tajomnosti, pseudoorientálnej mystiky a riuálnej mágie. Určitú úlohu tu zohrávalo aj presvedčenie, že slobodomurárske lóže ukrývajú tajomstvo múdrosti minulých dôb. Tomuto vonkajšiemu zdaniu napomáhala exkluzívna odlišnosť lóží od iných dobových spoločností, predovšetkým vtom, z akých vzdialených hlbín dávnoveku odvodzovali svoj pôvod a poslanie. V neposlednom rade treba poukázať aj na „módnosť“ slobodomurárstva, ktorá bola v 80-tych rokoch 18. storočia značne rozšírená. Bolo módne byť slobodomurárom, bolo módne patriť do tohto zoskupenia ľudí, bola to vec prestíže.

Je veľkou škodou, že pri rôznych zákazoch hnutia sa zničila veľká časť písomnej korešpondencie spolu so zoznamami členov hnutia. Na základe týchto, možno už nenávratne stratených dokumentov, by bolo možné urobiť sociálnu analýzu komplexnejšie.

Zoznam členov lóže „Zur Sicherheit“ (K Istote) v Bratislave z roku 1784

MENO	POVOLANIE	STUPEŇ
Hauslab František	dôstojník	majster
Kroyer František Xaver	komorský účtovník	majster
Udvarnoky Imrich	kancelár	majster
Weissenthal Gottfried	domový správca kardinála Bathanyho	majster
Konczky Štefan	sekretár	majster
Stettner Jozef	účtovník	majster
Wettstein Žigmund		majster
Zillagh Georg	staviteľ	majster
Schilsohn Ján	dvorný radca	majster
Zistler Jozef	umelec	majster
Ulbrecht Ján	advokát	majster
Caufféé Ľudovít	kontrolór kuchyne	majster
Roller Kajetán		majster
Heckelmann Ignác		majster
Kellermann Jozef	dôstojník	majster
Fleischer Karol	dôstojník	majster
Doka Michael	sudca	tovariš
Kleiner Anton	revízor	tovariš
Risnyantzky Juraj	advokát	tovariš
Weber Peter Šimon	kníhtlačiar a kníhkupec	tovariš
Schusterschitz Alojs	komorský účtovník	učeň
Schlesinger Martin	zbormajster	učeň
Jägermann František	dôstojník	učeň
Wenger Ignác	riaditeľ školy	učeň
Gahy František	riaditeľ protokolu	učeň
Schwartner Martin	profesor na evanjelickej škole v Kežmarku	učiteľ
Pechan Peter	majordóm	majster
Schmidt Jozef	služobný	tovariš
Schrödel Pavol	školník	učeň
Rischenek Jozef	kaderník	učeň
von St. George Jozef Anton	adjunkt	majster
Balvazor František Xaver	adjunkt	tovariš
Ernst Ignác	radca	učeň
Kürti Jozef	dozorca	učeň
Illesházy Štefan		učeň
Ottenfeld Róbert Otto	dôstojník	učeň
Hönig Leopold František	obchodník	majster
Eppstein Tobiáš		majster
Heckelmann František	dôstojník	majster

Försch František	hudobník	majster

Zdroj: HHStA Wien, Vertrauliche akten 72, Konvolut „Ungarn“ , Verzeichnis der mitglieber der gefesmäsig verbeffert und vollfommenen St. Johannis loge gennant Zur Sicherheit im Orient zu Presburg, für das Jahr 5784. fol. 21.

Dokument č. 14

Zoznam členov lóže „Zu Den tugendhaften Menschenfreunde“ (K cnostnému ľudomilovi) v Banskej Štiavnici z roku 1785

MENO	POVOLANIE	STUPEŇ
Becks	učiteľ	majster
Bodkornitzky Adam	rektor v Kežmarku	učeň
Bulyovsky Gabriel	komisár	tovariš
Chiris Jozef	dôstojník	tovariš
Cornides Daniel	advokát	majster
Falkenbayen		majster
Frendel	senátor v Banskej Štiavnici	majster
Beramb Gottfried		majster
Böllner Jozef	inšpektor	majster
Bußmany Ján		tovariš
Hamaliar Martin		majster
Hellenbach Bartolomej		majster
Hodoßy Alexander	prísediaci	majster
Hofinger Juraj	mestský lekár	majster
Klieber Samuel	lesný úradník	majster
Merck František	úradník soľnej bane	tovariš
Mittrovský Karol		majster
Balumbini Ján	lesný úradník	majster
Radvanský Ján	podžupan	majster
Hobulz Jozef	úradník	tovariš
Sembery Andrej	prísediaci	majster
Singentbaler	advokát	majster
Sulowiny Samuel	lekár	majster
Sztruhary Adam		majster
Trentschensky František		majster
Trentschensky Pavol	lesný úradník	majster
Trentschensky Daniel	obchodník	tovariš
Teschlak Pavol		učeň
Thill Eliáš	lesný úradník	majster
Thonheuser Baltazár	lesný úradník	majster
Vogler Michael	inšpektor	majster
Worosch Imrich	radný	majster
Wrby Ján		majster
Zmeskal Gabriel	radný	majster
Balogh	acesor	majster
Michaletschka Ján		majster
Pongratz Baltazár	advokát	majster
Schupsky	prefekt	majster
Sonntag Michal	advokát	majster
Tihany	acesor	majster
Strauß Gottfried		majster
Benitzky Tomáš	acesor	majster
Buchta Ján	komisár	učeň
		učeň
Sleisebbaker Ján	vojenský chirurg	majster
Füsth Juraj	perceptor	tovariš
Füsth Alexander	notár	tovariš

Kleinitza Ján	profesor v Banskej Bystrici	tovariš
Liszoviny	fyzik	majster
Pflug Ján		majster
Radvanský Ľudovít		majster
Reinisch Juraj	dôstojník	majster
Roller Ján		majster
Zorkoczy Samuel	advokát	učeň
Fischer Ján	lesný úradník	majster
Böllner Jozef		majster
Hohüsch Pavol	majiteľ fabriky	majster
Hohüsch Daniel	notár	
Csernansky Ján	superintendent	majster
Fidler Michal	lesný úradník	majster
Goeczy Juraj	podžupan	majster
Lezius Ferdinand	lekárnik	majster
Trentschensky Pavol	lesný úradník	majster
Hoffmann Ján		majster
Halbedel Jozef	komorský gróf	učeň

Zdroj: HHStA Wien, Vertrauliche akten 72, Konvolut „Ungarn“ fol. 1 – 64.

Summary

The Social Structure of Freemason Movement in the Habsburg Monarchy in the 18th century (on an example of Lodges in Bratislava and Banská Bystrica)

The aim of this study is to reflect the social structure of Freemason movement in Habsburg monarchy. Analysis of social structure is worked out on base of members´ employment lists from Bratislava and Banská Štiavnica. The result of this study is the proof of absolute openness of movement, the only cenzus was annual fee height. The members´ lists are also an example of absolute religion tolenrance in Freemason movement.